

УДК 343.122(477)

Сергій Євгенович АБЛАМСЬКИЙ,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу

та організації досудового слідства факультету № 1

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4716-3985>

ЩОДО МОМЕНТУ ВИЗНАННЯ ОСОБИ ПОТЕРПІЛИМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

З прийняття у 2012 році КПК України момент визнання особи потерпілим змінено, про що свідчать положення ч. 2 ст. 55, де визначено - права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Тобто, законодавець передбачив два випадки, коли особа може бути визнана потерпілим.

Якщо ж звернутися до положень попереднього кримінального процесуального законодавства України, можна побачити наступне. Так, системно дослідивши положення першого КПК Української Соціалістичної Радянської Республіки (ведений у дію з 20 вересня 1922 року) доходимо до висновку, що в ньому не було окремої статті чи якогось положення з приводу того, хто може бути потерпілим і з якого саме моменту особа може ним стати. Лише в окремих статтях указанного Кодексу передбачалися деякі права потерпілого. З 15 вересня 1927 року вступив у дію КПК УСРР, у якому потерпілий іменувався як «пошкоджений», але без розкриття цього поняття та встановлення моменту визнання особи такою. В результаті розвитку суспільних відносин того часу, вдосконалення державного устрою і нормативної бази 28 грудня 1960 року Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки прийняла новий КПК Української РСР, який вступив у дію 1 квітня 1960 року та був чинним до 19 листопада 2012 року. Саме у КПК України 1960 року, зокрема в ст. 49, вперше на рівні кримінального процесуального закону введено поняття потерпілого та визначено момент набуття особою статусу потерпілого. Зокрема, у ч. 1 ст. 49 КПК України 1960 року (в першій редакції) було закріплено, що потерпілим визнається особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Стосовно моменту визнання особу потерпілого зазначалось – про визнання громадянина потерпілим чи про відмову в цьому особа, яка провадить дізнання, слідчий і суддя виносять постанову, а суд – ухвалу. Не вдаючись до полеміки з приводу такого законодавчого підходу до визнання особи потерпілим, звернемо увагу, що він неодноразово піддавався критиці зі сторони науковців, адже дійсно не відповідав як конституційним вимогам щодо реалізації права на судовий захист, так і міжнародним стандартам кримінального судочинства в частині забезпечення належного захисту прав і свобод особи зокрема.

З прийняттям і введенням у дію КПК України 2012 року процесуальний статус потерпілого вдосконалено, що зумовлено необхідністю посилення гарантій захисту його прав, свобод та законних інтересів та приведенням національного законодавства до вимог міжнародних документів, зокрема, Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою, якою передбачається, що судові і правоохоронні органи мають надавати належну допомогу жертвам протягом усього судового розгляду, вживати заходів для зведення до мінімуму незручностей для жертв. Натомість, з часу прийняття чинного КПК України серед учених точаться дискусії й висловлюються різні бачення з приводу законодавчих положень щодо процесуального статусу потерпілого, в тому числі стосовно моменту визнання особу такою. На думку Н. В. Михайлової, запроваджену процедуру визнання особу потерпілою, порівняно з тією що була за КПК 1960 року, не можна вважати спрощеною і прискореною [1, с. 144]. З таким твердженням ми не можемо погодитися, адже, як засвідчили приведені вище положення попередніх КПК, чинна модель нормативного визначення як самого поняття потерпілого, так і моменту визнання особу такою, значно вдосконалена.

Не вважає вдосконаленнями положення ст. 55 чинного КПК України і О. О. Сольонова. За її ствердженням, про яке вдосконалення вказаного поняття може йтися, якщо процесуальний статус потерпілого особа набуває з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого, тобто ще до доведення того факту, що фізичній особі кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а юридичній особі – майнової шкоди. На її переконання, таке регулювання не узгоджується з фундаментальними положеннями доказового права, у зв'язку з чим особа має набувати процесуальний статус потерпілого лише після доведення того факту, що вчинено кримінальне правопорушення, яким їй заподіяно вказану шкоду. Для цього потрібно змінити процесуальну форму початку досудового розслідування. Ґрунтуючись на позиціях окремих науковців вона приходить до висновку, що рішення про визнання особи потерпілою буде обґрунтованим, коли прийматиметься після проведення слідчим необхідних процесуальних дій та отримання доказів заподіяння їй шкоди кримінальним правопорушенням [2, с. 40–41]. Таку наукову позицію ми також не може підтримати, адже не для кожного складу злочину потрібно встановлювати завдану шкоду. Зокрема, в одних випадках наслідки включаються в диспозицію статті Особливої частини КК як обов'язкова ознака складу злочину, а в інших ні. З огляду на це, злочини поділяються на дві групи: 1) з матеріальним складом; 2) з формальним складом. Тож, у злочинах із формальним складом для наявності об'єктивної сторони закон вимагає встановлення тільки діяння, а наслідки є не обов'язковою ознакою, у зв'язку з чим їх встановлення на кваліфікацію злочину не впливає. У таких злочинах сам факт вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, утворює закінчений злочин (наприклад, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, шпигунство, погроза вбивством, погроза знищення майна, завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину тощо). У цьому контексті слід підтримати позицію В.О. Попелюшко з приводу того, що шкода від таких злочинів полягає в тому, що небезпека знижує надійність системи суспільних відносин і в цьому розумінні послаблює дану систему. Якщо ж справа стосується потерпілого – людини, то для цього прибавляються ще психічні травми (моральна шкода) [3, с. 120]. Тобто, у злочинах із формальним складом взагалі не можна вести мову про розмір завданої шкоди, оскільки її вид і розмір диференціюються залежно від конкретного випадку вчинення злочину, що у певних випадках можливо встановити лише з плином часу. Адже може виникнути ситуація, коли особі завдається фізична чи моральна шкода, у зв'язку з чим вона перебуває на лікуванні, реабілітації та ін. В цьому разі визначити розмір шкоди, завданої внаслідок вчинення злочину, стане можливим лише на кінцевому етапі досудового розслідування або вже безпосередньо в судовому розгляді. Якщо ж у такому випадку взяти до уваги пропозиції О. О. Сольонової, то взагалі особа може й не стати потерпілим на стадії досудового розслідування, що звісно є абсурдним.

В аналогічному руслі вирішується і питання щодо незакінчених злочинів, де має враховуватися лише фактичне заподіяння моральної, фізичної або майнової шкоди. Однак не має жодних підстав для відмови у визнанні особи потерпілим. І лише за наявності очевидних та достатніх підстав вважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано шкоди, слідчий або прокурор виносить вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим, яка може бути оскаржена слідчому судді. Тож для визнання особи потерпілим не має значення чітке встановлення розміру чи виду шкоди, а вистачить лише факту наявності шкоди. І вже у подальшому слідчому, прокурору слід буде встановити вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, адже це є однією з обставин, що підлягає доказуванню (п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК).

Отже, резюмуючи вищевикладене, вважаємо, що сучасна регламентація моменту визнання особи потерпілим відповідає концепції впровадження змагального процесу і видається більш прогресивною у відношенні захисту прав, свобод та законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні. На наше переконання, визнання особи потерпілим не має залежати від рішення службової особи, яка веде розслідування, а передумовою цього має бути сам факт завдання особі шкоди, при цьому не залежно від її

виду та розміру, а також подання нею заяви про вчинення кримінального правопорушення або заяви про залучення в якості потерпілого.

Список бібліографічних посилань: 1. Михайлова Н. В. Потерпілий в змагальному кримінальному процесі за новим КПК України // Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 18–19 квіт. 2013 р.). Київ : Хай-Тек Прес, 2013. С. 143–150. 2. Сольонова О. О. Показання потерпілого як джерело доказів у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 239 с. 3. Попелюшко В. О. Предмет доказування в кримінальному процесі (процесуально-правові та кримінально-правові аспекти) : монографія. Острого, 2001. 196 с.

Одержано 18.10.2018

УДК 343.13(477)

Дмитро Петрович АЛАДОЧКІН,

курсант 3 курсу факультету № 4

Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник:

Тетяна Григорівна Фоміна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства факультету № 1

Харківського національного університету внутрішніх справ

ЩОДО ДОЦІЛЬНОСТІ УЧАСТІ ПОНЯТОГО ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ

Розвиток інституту понятих у кримінальному судочинстві має довгу та цікаву історію. Згадування про участь у провадженні процесуальних дій окремих осіб, які не мають власного інтересу, можна знайти в багатьох стародавніх правових джерелах. У Соборному Уложенні 1649 р. вперше згадується про понятих у главі XXI статті 87: «... А пристава взяти с собою понятих, сторонних людей, добрых, кому мочно верити ...». У Зводі законів Російської імперії 1832 р. також є згадка про понятих: «Понятые должны быть при обыскѣ для засвидѣтельствованія; безъ нихъ запрещается производить выемку». Згідно Статуту кримінального судочинства 1864 р. поняті брали участь при складанні протоколу про порушення, провадженні судовими слідчими обшуку, виїмки, огляду, арешту, розтині трупів та інших діях з боку судового слідчого. Кількість понятих визначалась не менше двох. Ст. 109 Статуту вказує: «Понятыми запрошуются здебільшого господарів домівок, лавок, промислових і торговельних закладів або їх управляючі та повірені, а також волосні і селянські посадові особи та церковні старости». В радянські часи кримінальний процесуальний інститут понятих було збережено. Правова регламентація спершу здійснювалася Основами кримінального судочинства СРСР та союзних республік 1924 року, а також Кримінально-процесуальними кодексами УРСР 1922 та 1927 років. Під час другої кодифікації радянського права було прийнято Основи кримінального судочинства СРСР та союзних республік 1958 року і Кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1960 року, що містили норми, які фактично без змін діяли до прийняття чинного кримінального процесуального закону. Отже, як бачимо, інститут понятих відомий національному законодавцю вже тривалий час.

Досліджуючи питання реформування інституту понятих в кримінальному законодавстві України, варто проаналізувати зарубіжний досвід функціонування даного інституту. Не в кожній країні існує інститут понятих, тому що він уособлює певну недовіру до слідчих органів. У Сполучених Штатах Америки інститут понятих зовсім не існує, оскільки закон покладає повну довіру за законність і об'єктивність виконання процесуальних дій на слідчого та поліцейського [1]. У Кримінально процесуальному Кодексі ФРН вказано, що коли